

הרב אליעזר וייל

גידולי רשות הרבים של ישוב – חיובם בתרומות ומעשרות

ראשי פרקים:

- א. מה הוא הפקר ופטורו ממעשר
 - ב. גדר רשות הרבים של יישוב
 - ג. דברים שאין אדם מקפיד עליהם
 - ד. הסבר מחלוקת הנודע ביהודה והאבני מילואים
 - ה. ניסיון לבאור שיטת האבני מילואים
- סיכום

א. מה הוא הפקר ופטורו ממעשר

נכסים שאין להם בעלים, הרי הם הפקר. ואלה מופיעים בשלושה אופנים:

1. מקומות שמופקרים ועומדים מתחילתם, שמעולם לא היו להם בעלים, עליהם כתב הרמב"ם (הל' זכיה ומתנה פ"א): "ההפקר - כל המחזיק בו זכה, וכן המדברות והנהרות והנחלים כל שבהן הפקר, וכל הקודם בהן זכה".
2. דברים שהיו להם בעלים, אלא שבעלות זו פקעה מאליה, כגון "גר שמת... אין לו יורשין, אלא כל הקודם והחזיק בנכסיו זכה". (שם ה"ו)
3. דברים שאדם מפקיר. "ומה הוא הפקר? הוא שיאמר אדם נכסים אלו הפקר לכל בין במטלטלין בין בקרקעות...". (רמב"ם הל' נדרים פ"ב הל' יז).

בהלכות תרומות (פ"ב ה"א) כתב הרמב"ם ש"כל אכל אדם הנשמר... חייב במעשר". וכוונת דבריו למעט הפקר, ולומד זאת מפסוק מפורש (דברים יח, ד): "ראשית דגנך תירושך ויצהרך תתן לו...". מה דגן תירוש ויצהר... יש לו בעלים, שנאמר דגנך, אף כל כיוצא בהן חייב בתרומה...". וכן פסק בפירוש בפרק ב', (ה"א) ש"ההפקר פטור מתרומה ומעשרות".

ב. גדר רשות הרבים של יישוב

בשול"ת דבר אברהם (ח"א סי' א ענף ו), דן המחבר בגדר רשות הרבים, האם היא הפקר לכל או שקנויה היא לכל הגרים בה כשותפים. והביא ראיות ממקומות שונים (בבא קמא ק"ג ע"ב, ובבא בתרא ק ע"א) ומבאר את דברי הראשונים למקומות אלו. הוא מגיע למסקנה שמחלוקת ראשונים היא: שלדעת רש"י והראב"ד (שהביאם הרשב"א בשמו) דין רשות הרבים כהפקר, ולדעת הרשב"א שם והמגיד משנה (הל' גזלה פ"ה ה"ג) דינה כרשות השותפים שיש לבעליה קנין בה, וה"ה שהרבים יש להם קנין. וכן

משמע מפורש גם משיטת המג"א (סי' תרלז ס"ק ג) שבסוכה העשויה בקרקע של רבים, אין חסרון של "לכם".

אמנם אפילו למ"ד שרשות הרבים דינה כהפקר, יש לחלק בין רשות הרבים עירונית (וק"ו רה"ר של מדבר) שבה ניתן לומר כן, ובין רה"ר של יישוב המוגדר כאגודה שיתופית, שדומה היא יותר לחצר שותפים, שלכל הדריים בה יש בה חלק ובעלות.

היוצא מדברינו שרק ברשות הרבים גמורה (עירונית) למ"ד שהיא כהפקר יהיו גדוליה פטורים מתרומות ומעשרות. אולם למ"ד שהיא רשות השותפים, וק"ו רה"ר של יישוב שכנראה לכו"ע היא כרשות השותפים, אין לפטור את גדוליה מתרומות ומעשרות.

ג. דברים שאין אדם מקפיד עליהם

גם ברשות השותפים יש לחלק בין פירות רשות הרבים שאדם מקפיד עליהם ונוהג בהם בעלות שלכו"ע חייבים בתרומות ומעשרות (וכנהוג בכמה מקיבוצי עמק בית-שאן שלפירות התמר שברה"ר יש ממונה לחלקם ולא כל אחד רשאי ליטול מהם ומפרישים מהם תרו"מ), ובין פירות שאין אדם מקפיד עליהם, שבאלה יש לדון מה דינם לענין תרומות ומעשרות; וכן נאמר בגמ' בבא קמא (ק"ט ע"ב):

"ת"ר... מפסגיאילנות, מפסגיגפנים... ועוד דירקות בזמן שבעלה בית מקפיד עליהם יש בהם משום גזל. אין בעה"ב מקפיד עליהם - הרי אלו שלו..."

ונחלקו הנודע ביהודה (אבן העזר מהדורא קמא סי' נט) והאבני מילואים (אבן העזר סי' כח ס"ק מט) בסיבת פטורם של אותם דברים שאין מקפידים עליהם: דעת הנודע ביהודה - שהיתרם משום הפקר, ודעת האבני מילואים - שהיתרם משום מתנה. ונפק"מ לחיובם בתרומות ומעשרות: לנודע ביהודה, שדינם כהפקר - הרי הם פטורין מתרו"מ. ולדעת האבני מילואים היות שזכה בהם כמתנה - יהיו חייבים בתרו"מ. אמנם שיטת האבני מילואים תקשה מאוד מברייתא ערוכה בפסחים (ו ע"ב ומקורה בתוספתא דמעשר פ"ג):

"סופי תאניס, (תאניס שאינן מתבשלות כל צרכן עולמית. רש"י שם) ומשמר שדהו מפני ענבים בזמן שבשה"ב מקפיד עליהן אטורים משום גזל ופטורין מן המעשר".

משמע שאין מחלוקת בדין זה ולכו"ע פטורים ממעשר אותם פירות שאין מקפיד עליהם (ובנחל יצחק ח"מ סי' ו הוכיח מגמרא זו כדעת הנודע ביהודה).

ואף הרמב"ם פסק כך הלכה למעשה (הל' מעשר פ"א ה"ב), וז"ל: "המשמר שדהו מפני ענביו, ובא אחר ואסף את התאניס הנשארות באותה שדה... בזמן שבעה"ב מקפיד עליהם אטורים משום גזל, ולפיכך חייבין במעשר ובתרומה, אין בעה"ב מקפיד עליהן מותרין משום גזל ופטורים מן המעשר..."

משמע אם כן שלכו"ע פטורים ממעשר, וכיצד תובן אם כן שיטת האבני מילואים?

ד. הסבר מחלוקת הנודע ביהודה והאבני מילואים

מקור מחלוקת הנודע ביהודה והאבני מילואים הוא בהבנת דברי הרמב"ם (הל' אישות פ"ה ה"ח), וז"ל הרמב"ם:
 "הנכנס לבית חברו ולקח לו כלי אוכל וכיוצא בזה וקידש בו אישה... - הואיל וקידש בממון חברו שלא מדעת חברו, הרי זה גזל ואינה מקודשת. ואם קידשה בדבר שאין בעה"ב מקפיד עליו כגון תמרה או אגוז - הרי זו מקודשת מספק".

הנודע ביהודה והאבני מילואים חלקו בשאלה כיצד לדעת הרמב"ם זוכה המקדש אשה בדבר שאין בעליו מקפידין עליו, באותו דבר. שלחך זכה בו מדין הפקר, ולחך מדין מתנה. ונפקא מינא ביניהם, שאם מקפיד על חלק מבני אדם אינו הפקר כלל אולם מתנה יכול לתת גם לאחד.

ובשו"ע (אבה"ע סי' נח סעי' יז) חלקו בשאלה, אם זכה המקדש באותו חפץ, מדוע מקודשת האשה מספק, ואינה מקודשת לגמרי?

והסבירו הב"ח, הט"ז והבית שמואל (שם) שלמרות שמדובר בדבר שאינו מקפיד עליו, "שמא מכל מקום מקפיד". ואילו הפרישה ביאר שהספק הוא שמא אותו דבר שאינו מקפיד עליו הוא שווה פרוטה במקום אחר בעולם (כגון במדי). היוצא מהדברים - שבין לב"ח וסיעתו ובין לפרישה נוצר ספקה אם קידושי האשה תפסו. לב"ח וסיעתו, מקור הספק הוא האם קנה המקדש את אותו דבר שקידש בו; ואלו לפרישה מקור הספק הוא האם אע"פ שזכה, שמא לא תפסו הקדושין, אם קידש בפחות משווה פרוטה כן הסביר המשנה למלך שם. ואילו הלחם משנה הסביר הספק לדעת הפרישה שהוא ספק ספקא: ספק אם זכה המקדש בדבר או לא זכה, ואפילו את"ל זכה ספק אם תפסו הקדושין, דשמא אין בו שו"פ.

ה. ניסיון לבאור שיטת האבני מילואים

ניתן אולי לומר שיש לחלק לדעת האבני מילואים בין ספק הקדושין המוזכר ברמב"ם (הל' אישות פ"ה ה"ח), לגבי מי שנכנס לבית חברו ונטל משם ללא רשות אגוז או תמרה, שדברים שבתוך ביתו של אדם, קרוב לודאי שלא הפקירם, אלא אם אינו מקפיד עליהם, זה משום ש"חונן ונותן דבר מועט למי שיטול שלא מדעתו". לעומת זאת הרמב"ם (פ"א מהל' מעשר ה"ב), עוסק באדם שיש לו ענבים בכרמו (בשדה) והוא מעמיד עליהם שומר. ואילו התאנים מוזנחות על ידו לחלוטין, הוא אינו משקיע מאמץ בטיפול בעציהם, אינו אוסף כלל את יבוליהם, שבזה יודה גם האבני מילואים שאין כאן מקנה אלא מתורת הפקר אתינן עלה, ובאמת המעיין בתשובת הנודע

ביהודה הנ"ל (מהד"ק אהע"ז סי' נט) ובדברי האבני מילואים החולק עליו יראה שאין הם דנים כלל לענין מעשר ויש בזה חזוק לדברינו.

סיכום

1. רה"ר של ישוב המוגדר כאגודה שיתופית, או יישוב קהילתי - דינה כחצר השותפים.
2. במקום שמקפידים על הפירות הגדלים ברשות הרבים לקטפם ולחלקם בין התושבים הרי אלו חייבים בתרומות ומעשרות.
3. במקום שאין מקפידין על פירות רה"ר, כו"ע מודים שפירות אלו פטורים מתרו"מ.